

VITA

VÁLASZ BAGI ZSOLT LIBERALIZMUS- KRITIKÁJÁRA

Bagi Zsolt a *Holmi* 2014. áprilisi számában közölt bírálatot Kis János *AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ* című kötetéről. A szerző – mint maga mondja – Kis könyvét apropónak tekinti arra, hogy a magyar liberalizmusról mondjon lényegi kritikát. A céloom az, hogy erre a kritikára adjak vázlatos választ.

Rekapituláció

A lényegi kritika kiindulópontja, hogy Bagi szerint a magyar liberalizmus látóhatára a rendszerváltás közjogi programjának védelmezésére szűkült. A harmadik köztársaság létrehozásának egyik legfőbb jellegzetessége, hogy egy minimális program alapján történt. Ez a program azért minimális, mert arra szorítkozik, hogy megállapítsa az érdemi politikai viták lejátszásának, a politikai versengésnek a szabályait, az összes további kérdés eldöntését az első, e játékszabályoknak megfelelő választás után létrejövő állam demokratikus intézményeire hagyva.

A program minimalizmusa tulajdonképp logikai következménye az átmenet választott formájának, vagyis annak a ténynek, hogy az új rend nem forradalommal, hanem tárgyalásos úton jön létre. A tárgyalás eredménye olyan alku, amelyet a létrehozandó új rendet igazoló morális premisszák szerint nyilvánvalóan illegitim régi hatalommal olyan szereplők kötnek meg, akik semmiféle felhatalmazással nem rendelkeznek arra, hogy a közösség nevében döntéseket hozzanak, noha – ugyancsak az új rend normái szerint – rendelkezniük kéne ilyen felhatalmazással ahhoz, hogy a közösség életét reguláló alkukat kössenek. Nem is rendelkezhetnek ilyen felhatalmazással, hiszen a régi rend lényegéhez tartozott, hogy ilyen felhatalmazással rendelkező szereplők ne létezhesenek. Forradalom helyett a legalitás folytonosságát tiszteletben tartó átmenet azonban nem képzelhető el ilyen alku nélkül, amelynek a kimenelete az, hogy az illegitim hatalom parlamentje, a felhatalmazás nélküli jogállami forradalmárok javaslatára, létrehozza a politikai versen-

gésnek azokat a szabályait, amelyek tiszteletben tartása aztán a hatalomért folyó verseny első, e szabályok szerint zajló köre után legitim hatalmat eredményez. Az átmenet programja nem is lehet más, csak minimális.

Bagi diagnózisa szerint a magyar liberalizmus horizontja arra zsugorodott, hogy a '89-es alkotmány nyomán létrejött közjogi rendet mint valami természeti szükségszerűséget védelmezze. Másként nem is nagyon védelmezhetne volna, hiszen azt például egészen biztosan nem állíthatta, hogy ez a rend a demokratikus közösség önrendelkezésének valami kiemelkedő (vagy bármilyen) aktusában jött volna létre. Ezzel szoros összefüggésben, Bagi szerint, a magyar liberalizmus számára a demokratikus politika formai keretei váltak a politika tartalmává, ezért politikafogalma kiüresedett. *„A liberalizmus e változata gyakorlatilag semmi mást nem kívánt garantálni, mint a közömbösség értelmében vett szabadságot, azaz azt a formát, amely mindenki számára jogegyenlőséget és vélemény szabadságot biztosít. Szántszándékkal megtartóztatta magát bármiféle tartalom, bármiféle eszme vagy életmód melletti elkötelezettségtől, annak érdekében, hogy a formát abszolutizálja.”* (Figyeljünk fel itt a jogegyenlőség és a vélemény szabadság párosa és *„a közömbösség értelmében vett szabadság”* közé tett egyenlőségjelre, továbbá arra, hogy ez, a szerző szerint, *„a forma abszolutizálása”* szemben a *„bármiféle eszme és tartalom”* melletti elköteleződéssel.)

Márpedig egy történeti esetlegességet természeti szükségszerűségként foggal-körömmel védelmezni nem túl perspektivikus vállalkozás. Az, hogy nevet próbálunk adni az állítólagos természeti szükségszerűségnek – például úgy, hogy minduntalan a közelebről meghatározatlan „európai értékekre” hivatkozunk, nem sokat segít ezen a helyzeten. Időszzerű hasonlaltal élve, a magyar liberalizmus, legalábbis Bagi szerint, úgy próbált viselkedni, mintha nem a különböző világnézetek és politikai vélemények összeütközésének és versenyének egyik szereplője lenne, hanem a játékvezető, aki a játék – valahonnan a játékon kívülről adott – szabályainak betartása fölött őrökdi. Semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy a pályán a játékvezetőnek öltözött szerepét vesztett játékos, akinek épp szerepét vesztése okán játékosai muníciója alig van, érdektelenné válik, elveszti a kapcsolatát a játék formája helyett a játék (ér-

zékelt) tartalmi tétje iránt érdeklődő közönséggel, így aztán könnyűszerrel átgázol rajta egy kigyúrt erőkből álló, jól szervezett csapat, röhgöve veri ki a szájából a játékvezetői sípot, és tetszése szerint újraírja a játék szabályait.

Amit tehát a magyar liberalizmus Bagi szerint elmulasztott, az a tartalmi vitába való beleereszkedés, vagyis a kísérlet arra, hogy politikai agendáját mint érdemben igazolásra szorulókat a demokratikus közösség előtt tartalmi erkölcsi (mi más?) érveléssel igazolja, tudomásul véve, hogy a közösség általi elfogadásért versenyben áll más, rivális agendákkal. Semmi nem emeli ki ezt jobban, mint az „Európához fellebbezés” szánalmas gesztusa: *„De hát mik azok az európai értékek? Talán csak nem valamiféle tartalom, újra? Esmék, utópiák, tervek, kulturális totalitások, amelyekről mind ez ideig a liberalizmus szót sem akart ejteni.”*

Az Európához fellebbezés gesztusa már csak azért is üres, mert azok a liberális demokrácia fenntarthatósága szempontjából kulcsfontosságú attitűdök, amelyek a mintának tekintett (észak- és nyugat-) európai országokban valószínűleg jóval elterjedtebbek, mint nálunk (és a többi rendszerváltó ország többségében), ott sem voltak eleve adottak, és nem is a liberális elveknek megfelelő közjogi forma bevezetése hozta őket létre. Más eszmékkel generációk sokaságán át a közösség általi elismerésért tartalmi vitákban összecsapó eszmék részleges győzelmének a termékei. Nem elfeltételei a politikai vitának, hanem az eredményei: *„Európát mi, európaiak hozzuk létre.”*

Úgy tűnik azonban, hogy Bagi nemcsak azért elégedetlen a liberalizmussal, mert a liberalizmus szerinte nem hajlandó tartalmi vitában megvédeni, igazolni a jogok és politikai intézmények általa helyesnek vélt rendszerét, hanem azért is, mert ha lenne ilyen igazolás, akkor az csak antidemokratikus lehetne. *„[M]égiscsak valamiféle tartalmi indoklását kellene nyújtani a közjogi formának. Ez a liberalizmusban minden bizonynyal az lenne, ami a nyolcvanas években a társadalmi szerződésért folytatott harc alapja volt: az emberi jogok nyilatkozata. Azaz a természetjog modern formája. [...] A magyar liberális politikai gondolkodás alapjai [...] természetjogiak, nem pedig interszubjektívek. Habermasszal szólva nem a kommunikatív, hanem a stratégiai cselekvés paradigmájába illeszkednek. Ennélfogva magukat az alapokat kivonja a demokratikus (interszubjektív) megfontolás hatóköré alól, azokat természetes univerzáléknak tekinti. Ha*

erősen akarok fogalmazni: demokráciaképe alapjaiban nem demokratikus.”

A magyar liberalizmus demokráciafogalma Bagi szerint nemcsak antidemokratikus, hanem inadekvát is. Ez az inadekvát demokráciafogalom redukzív: a demokráciát azonosítja a képviseleti demokrácia intézményes rendjével és az intézmények feletti ellenőrzésért a pártok között – intézmények által garantált szabályok szerint – folyó vetélkedéssel. A szerző nem vállalkozik arra, hogy konkrét meghatározást javasoljon a demokráciára, azt azonban világossá teszi, hogy a demokrácia lényege az önrendelkezés: amikor a „*társadalmi tömeg*” maga gyakorolja a hatalmat – akár úgy, hogy választott képviselői – valami valóságos értelemben – neki felelősek. Adódnak helyzetek, amikor ez a két demokráciafogalom elválik egymástól, sőt szembe kerül egymással. Bagi Zsolt szerint ez hozta el a harmadik köztársaság végét. A harmadik köztársaság a liberális gondolat jegyében született, ezért a demokráciafogalma elégtelen volt. Ez szülte meg azokat a feszültségeket, amelyek elpusztították: *„nem ott támadtak az öt megszüntető feszültségek, ahol Kis János diagnosztizálta azokat, hanem magában a liberális gondolat szívében”.*

Összegezve, nekem úgy tűnik, a lényegi kritika két alapállítást tesz. Egyrészt azt, hogy a magyar liberalizmus demokráciafelfogása nem demokratikus, mert az általa preferált politikai rendszert, amit mindenekelőtt a demokrácia intézményrendszerének a liberális elveknek megfelelő berendezése és az alkotmányosan védett jogok liberális kánonja konstituál, igazolásra nem szorulónak, a demokratikus vitán és a közösség önrendelkezésén felül állónak gondolja. Másrészt azt, hogy a magyar liberalizmus intézményközpontú, redukzív demokráciafogalma elégtelen. Ez utóbbival szorosan összefügg a harmadik fő állítás: a harmadik köztársaság bukásának az az oka, hogy a deficitens liberális demokráciafogalom jegyében fogant és működött, ezért a társadalom demokrácia iránti igényét, azaz azt az igényét, hogy saját maga kormányozza magát, nem elégítette ki, sőt alkalmanként szembe is került vele.

Ezek súlyos és megfontolandó gondolatok. Együtt is érzek velük, és ha helytállóak volnának, valóban ezek lennének a legfontosabb dolgok, amiket a liberális köztársaság bukásáról el kell mondani. De azt hiszem, végső soron nem vagy csak részben és kis részben helytál-

loak. Az alábbiakban, a három fő állítást sorra véve, igyekszem megindokolni, hogy miért gondolom így.

Antidemokratikus-e a (magyar) liberalizmus demokráciafogalma?

Ezt és a további kérdéseket is akkor van esélyünk megválaszolni, ha legalább hozzávetőlegesen rögzítettük, hogy miről beszélünk. Mi a (magyar) liberalizmus demokráciafogalma? Ez nem egyszerű feladat, még akkor sem, ha nem várunk el magunktól pontos és végleges definíciót. Az volna a kérdés, hogy mi a liberális teoretikusok demokráciafogalma? A liberális politikusoké? A politikai folyamatokat nyilvánosan értelmező, a demokrácia normatív elméletében különböző mértékben (vagy akár egyáltalán nem) jártas liberális értelmiségieké? Közülük a magyaroké? Vagy ezekből kell valami átlagot, esetleg közös minimumot képezni? Nem tudom. Mindenesetre javaslok valamit, amivel talán a legtöbb liberális nagyjából egyetértene, és ami eltér attól, ahogy Bagi leírja a (magyar) liberalizmus demokráciafogalmát, de amire nézve Bagi kritikája releváns.

Azt javaslom, hogy a liberalizmus demokráciafogalmán a mostani vita erejéig értjük a következőket.

(1) Azt gondoljuk, hogy az ember erkölcsi és gyakorlati önrendelkezése érték. A társadalom nevében azonban elkerülhetetlenül meg kell hozni olyan döntéseket, amelyek az egyéneket kötik, függetlenül attól, hogy személy szerint egyetértenek-e velük. Arra keressük a választ, hogy milyen feltételek teljesülése esetén védhető erkölcsileg, hogy a társadalom nevében meghozott döntéseket adott esetben az egyén eltérő szándéka és véleménye ellenére kikényszeríthetik.

(2) A válasz körülbelül az, hogy ennek tartalmi és procedurális feltételei is vannak. Vannak olyan kérdések, amelyekben a közösség egyszerűen nem illetékes az egyén számára kötelező döntést hozni, bármilyen eljárásban is tenni. Amelyekben illetékes a közösség döntést hozni, azokban viszont azon múlik a döntés legitimitása, hogy milyen eljárásban született. Az eljárás legyen olyan, ami a közösséghez tartozó egyének közül senkit nem tüntet ki a többiek rovására azzal, hogy az érdekeit és erkölcsi véleményeit másokénál eleve értékesebbnek, nagyobb súllyal figyelembe veendőnek tekinti. Vagyis az

eljárás legyen olyan, ami megfelel az erkölcsi egyenlőség elvének.

(3) Ennek vannak fontos következményei. Aki ezeket az elveket vallja, annak az érdeklődése szükségképpen valamennyire az intézmények és jogok felé fordul. Az fogja érdekelni, hogy milyen politikai intézmények és procedúrák közelítik meg a leginkább az imént vázolt egyenlőségi elv követelményeit, milyen jogok garantálása mellett. Lesznek követelmények, amelyek a társadalmi döntéshozatal racionálisteliberatív-diszkurzív részének a méltányosságára, és lesznek, amelyek a racionális vitában fel nem oldódott érdek- és nézeteltérések miatt eltérő preferenciák reprezentálásának és aggregálásának a méltányosságára vonatkoznak.

(4) Az is nyilvánvaló, hogy ezekkel az elvekkel csak az konzisztens, ha az ember elfogadja, hogy a társadalom olyan közösség, amiben vita van, akár a számunkra legfontosabb és legszenvedőbb dolgokról is. A liberális köztársaság eszméje különböző világnézetű és erkölcsi meggyőződéseket valló polgártársakat feltételez, akik elfogadják egymás létét és a nézeteltérések tényét. Nem kell, hogy lemondjanak arról, hogy erkölcsi álláspontjaikról a többiekkel meggyőzzék, csupán azt kell elfogadniuk, hogy ennek a módja a beszélgetés, amelyben az eltérő véleménynek is meg kell adni a teret, a fennmaradó nézeteltérések végére pedig nem minden esetben kell pontot tenni, ha pedig kell, akkor az iménti követelményeknek megfelelő közösségi döntéshozattal.

Antidemokratikus-e ez a demokráciafogalom? Baginak alighanem igaza van abban, hogy e demokráciafogalom híveinek érzületeiben alkalmanként vannak antidemokratikus vonások. Nem kell messzire mennem, hogy ezt lássam: magamat is azon kapom időnként, hogy aki nem fogadja el a most vázolt megfontolásokat a demokráciáról, arra többé-kevésbé úgy nézek, mint arra, aki nem tudja, hogy mennyi kétszer kettő, vagy hogy nem illik fejest ugrani a levelestálba. Az érdekes kérdés az, hogy ez valami esetleges emberi gyengeségről árulkodó arrogancia-e csupán, vagy talán valami kulturális esetlegesség, ami a magyar liberálisokat támadta meg, vagy abból fakad, amit Bagi látszik sejteni, hogy aki a fent vázolt elveket képviseli, nem nagyon teheti másként, mint ezzel az arroganciával, mert ha megengedné a kételkedést az elveket magukat illetően, hamar kifogyna az

erkölcsi igazolásukra bevethető érvekből. Ez utóbbi sejtésében viszont, azt hiszem, semmi nincs, ami speciálisan a magyar liberalizmusra vonatkozna – ez olyasmi, ami a liberalizmus és az átfogó – az ember személyes életében a teljesség, a koherencia és az érvényesség igényével kialakított – erkölcsi nézetrendszerek viszonyára vonatkozik.

Itt egy sokat rágott csontot dob közénk Bagi kritikája, amin azonban szerintem még bőven van hús: azt a kérdést, amit gyakran a szemlegességi elvvel szembeni inkoherenciaérvek neveznek. Vajon aki az egymással időnként kizáró viszonyban lévő világnézetek és erkölcsi vélekedések sokféleségét elfogadó és a különböző erkölcsi nézeteket valló állampolgárokat egyenlőként kezelő államot szeretne, nem azért teszi-e, mert elkötelezett valamilyen partikuláris világnézet és erkölcsi felfogás mellett? Mi a helyzet azok elfogadásával és egyenlőként kezelésével, akik nem ilyen államot szeretnének, mert a világnézetükből nem ez következik? Azt gondolják, ahogy vannak olyan eszmék, „*kulturális totalitások*”, amelyek igazak, kitüntetik a jó és helyes élet valamely fogalmát a többihez képest, és az lenne a legjobb, ha az állam berendezkedése is ezeknek az eszméknek a teljesülését szolgálná. Mi van akkor például, ha egy liberális demokráciában ők kerülnek többségbe, és úgy döntenek, hogy fel szeretnék számolni a liberális demokráciát?

Nos, vannak liberális szerzők, akik ebből a szempontból hasonlíthatók ahhoz, amilyenek Bagi a magyar liberálisokat leírja: azt gondolják, a liberális elvek megelőzik a szubsztantív világnézeti vitákat, vagy kívül helyezhetők az emberek átfogó – erkölcsi, vallási, filozófiai, az emberi élet értelméről, a jóról és rosszról szóló nézeteiket artikuláló –, egymással sokszor összeegyeztethetetlen nézetrendszereinek világán. Nem ismerek konkrét hazai szerzőt, akiről biztosan tudnám, hogy ezen a véleményen van, ez azonban csak a tájékozatlanságomról árulkodik, feltételezem, hogy van ilyen. A nemzetközi irodalomban prominens szerzők képviseltek ilyen nézeteket.

Richard Rorty például egyenesen azon a véleményen volt, hogy „*a demokrácia előbbre való a filozófiánál*”, sőt „*az igazság, a platóni értelemben, egyszerűen nem releváns a demokrácia szempontjából*” (Rorty, 1991). Ezen azt érti, hogy a maga részéről a filozófiai nézeteit ahhoz képest alakítja ki, hogy előzetesen elkötelezett a liberális

demokrácia mellett, szemben más filozófusokkal, akik az alapvetőbbnek vélt filozófiai álláspontjaikkal vélik alátámaszthatónak a politikai nézeteiket. Rorty szerint a liberális demokrácia iránti elkötelezettség a filozófustól relativizmust követel.

John Rawls egy sokatmondó című cikkben (JUSTICE AS FAIRNESS, POLITICAL, NOT METAPHYSICAL) azt írta 1985-ben, hogy az A THEORY OF JUSTICE-ban kifejtett, Magyarországon is sokszor hivatkozott igazságosságélméletéről nem gondolja, hogy az az igazságosság valamilyen erkölcsi fogalmán alapulna. Szerinte az erkölcsi felfogások sokfélesége eleve értelmetlenné tenné egy ilyen vállalkozást. Helyette az igazságosságnak egy „politikai” fogalmát akarta megalkotni, amin azt érti, hogy a liberális demokrácia intézményeit értelmező intuitív ideák alapozzák meg az általa javasolt igazságosságfogalmat. Ez engem meglepett, mert nekem úgy tűnt, a TJ-ben javasolt igazságosságfogalom mellett szóló kontraktárius érvelés közvetlen erkölcsfilozófiai érvelés, amely éppen úgy apellál a morális intuíciónkra, mint más erkölcsfilozófiai érvek szoktak, és a meggyőzőereje nem azon múlik, hogy valaki előzetesen rendelkezik-e a liberális demokrácia mellett szóló intuíciókkal. Később, a POLITICAL LIBERALISM-ban Rawls már arról beszél, hogy a TJ-ben mondtak éppen ezért helyesbítésre szorulnak (Rawls, 1993). Az alkotmányosság alapelveiről és a gazdasági-társadalmi viszonyok helyes berendezéséről szóló alapvető igazságossági megfontolásokat szerinte a polgárok világnézetét, a jó életről alkotott felfogását artikuláló különböző – szekuláris vagy vallási – átfogó nézetrendszerekhez képest „önálló” (*freestanding*) politikai koncepcióként kell bevezetni. Itt a „politikai” jelző épp az átfogó nézetrendszerektől való megkülönböztetést és elkülönítést szolgálja.

Rawls szerint az államtól meg kell követelni az *igazolási szemlegességet*. Az állami kényszeralkalmazást nyilvánosan igazolni kell, mégpedig olyan elvekkel, amelyek elfogadása a jóhiszemű polgároktól ésszerűen elvárható. Ezt a követelményt az a rousseau-i eszme indokolja, hogy ha valaki belátja a rá vonatkozó kényszerek és korlátozások helyességét, akkor azok nem sérítik a szabadságát, mert tulajdonképpen saját magának engedelmeskedik. Az állami kényszer igazolása azonban nem hivatkozhat olyan átfogó nézetrendszerekre, amelyeket a jóhiszemű és ésszerűen gondolkodó polgárok egy része

elfogad, mások viszont nem. Hiszen ha ilyen nézetrendszeren alapulna az igazolás, az elfogadása csak bizonyos állampolgároktól lenne ésszerűen elvárható, másoktól nem, így az állami kényszer sértené az utóbbiak szabadságát és az előbbiekkal egyenlő erkölcsi státuszát. Az igazolás eszerint csak az „önálló” politikai elvekre hivatkozhat.

A liberális demokrácia elvei (amelyek Rawlsnál nemcsak közjogi, hanem alapvető materiális igazságossági elvek is) tehát valami sajátos státuszt élveznek a polgárok egymással részben összeegyeztethetetlen világnézeteihez képest. Hogy ez valami olyasmit jelent-e, amit Bagi tulajdonít a liberálisoknak, nevezetesen, hogy az átfogó erkölcsi-világnézeti viták illetékességi területén kívülként gondolnak a politikai elveikre, az azon múlik, hogy mi közelebbit tudunk mondani erről az „önálló” státusról. Honnan vesszük a politikai elveket, hogyan igazoljuk őket, és mi a viszonyuk az átfogó nézetrendszerekhez?

Nos, Rawls nagyon optimistának tűnik azt illetően, hogy a különböző világnézeti polgárok, ha jóhiszeműek, egyaránt elfogadnak bizonyos egyenlőségi és kölcsönöségi megfontolásokat, elfogadják, hogy azokban a kérdésekben, amelyekben a világnézeteik elvlasztják őket, nehéz helyesen ítélni, önmagukat sem tartják tévedhetetlenek, ezért a másik eltérő vélekedését is képesek alkalmasint helytelennek, de jóhiszeműnek tartani. Éppen ezért készek olyan elvek szerint együttműködni a többiekkel, amelyek a más világnézeti, de jóhiszemű polgártársaik számára is elfogadhatók. Az a feltevés, hogy a politikai elvekről sokkal könnyebb egyetértésre jutni, mint a személyes morál, a metafizika, a jó élet, esetleg a vallás kérdéseiről. A szűk értelemben vett politikai elvek a különböző, de egyaránt jóhiszemű és ésszerű átfogó nézetrendszerek hívei között kialakítható „*átfedő konszenzus*” körébe esnek. Az igazolási semlegesség elve így érvényes lesz magukra a liberális elvekre: a politikai liberalizmus igazolása nem támaszkodhat valami átfogó erkölcsi nézetrendszerre, hiszen akkor a kényszeralkalmazás monopóliumával rendelkező állam rendjét valami olyasmivel igazolnánk, aminek az ésszerű elfogadását nem várhatjuk mindenkitől. Rawls reménye az, hogy erre nincs is szükség, mert a politikai liberalizmus elvei csupán explicitté teszik a demokratikus közösség politikai kultúrájában implicite meglévő elveket,

amelyeket az átfogó nézeteik különbségei ellenére egyaránt elfogadhat mindenki, aki a többiekkel való együttműködésben a kölcsönösségre és a méltányosságra törekszik. Ehhez az kell, hogy jóhiszemű és ésszerű átfogó nézetrendszerek legalábbis kompatibilisek legyenek a liberális politikai elvekkel. Ez viszont vagy túlzott optimizmusnak tűnik, vagy az látszik kikerekedni belőle, hogy a liberális politikai elvekkel való kompatibilitás lesz az átfogó nézetrendszerek jóhiszeműségének és ésszerűségének kritériuma, amiben talán tényleg van valami abból a nem demokratikus attitűdből, amit Bagi érzékel.

Vannak tehát teoretikusok, akik alapvető, más elvekből levezethetetlen, de igazolásra nem is szoruló elvnek tekintik a liberális semlegességi elvet, ami mellett az ember egy szabad gesztussal elkötelezi magát, mint Rorty, anélkül, hogy elköteleződését átfogó erkölcsi meggyőződéseiből kiindulva igazolni tudná (sőt inkább ez utóbbiakat alakítja az elköteleződéséhez). Erős a gyanú, hogy ez az etikai szkeptikus liberálisok álláspontja (lásd Kis, 2012). Vannak mások, akik ugyan nem állítják, hogy az elv alapvető, igazolásra nem szoruló vagy igazolhatatlan lenne, de fontosnak tartják, hogy az igazolás ne függjön az átfogó erkölcsi (filozófiai, vallási, világnézeti) nézetrendszerek, a jó és értelmes életről alkotott különböző felfogások egyikétől sem (bár erősen kétséges szerintem, hogy Rawls reménye a politikai elvek „önálló” megalapozhatóságát illetően indokolt-e).

Megint más liberális szerzők viszont nem hisznek abban, hogy a politikai elvek ne lennének igazolandók és igazolhatók, sem abban, hogy leválaszthatók lennének általában az erkölcsi elvek és ítéletek világáról, az „*átfogó nézetrendszerekről*”, és igazolhatók lennének másval, mint ugyanolyan erkölcsi érveléssel, mint amilyennel általában igazgatjuk az erkölcsi ítéleteinket az elveinkhez (és viszont). Kis János ezek közé a szerzők közé tartozik: „*A liberálisok nem védelmezhetik az elméletüket úgy, mintha az valami pártatlan bíró volna sok különböző »szektás doktrína« konfliktusában, hanem csak mint egyet a vitatott nézetek közül, ami igényt tart az igazként való elismerésre.*” (Kis, 2012.) Az ilyen liberálisok jó eséllyel erkölcsi objektivisták (lásd például Dworkin, 1996), és szó sincs arról, hogy valami „formát” akarnának „abszolutizálni”, hogy ne kelljen elköteleződniük valamilyen „eszme” mellett.

Érdekes módon őket is szokás azzal vádolni, hogy antidemokratikus következtetésekre jutnak, természetesen ezúttal nem azért, mintha a liberális politikai elveket ki akarnák vonni az erkölcsi vita illetékességi köréből, hanem épp ellenkezőleg: azért, mert azt gondolják, hogy van erkölcsi igazság, és esetleg a jognak (benne a közjogi berendezkedésnek is) az a rendeltetése, hogy egy igaz erkölcsi elméletet intézményesítsen (lásd például Dworkin, 1977, 1986). Az antidemokratikusság vádjá épp abból adódik, hogy a „formát”, azaz a procedúrát nem „abszolutizálják”, vagyis szerintük a legitimitásnak nemcsak procedurális, hanem tartalmi követelményei is vannak. Azért lehetnek a legitimitásnak tartalmi követelményei is, mert a „forma” nem önmagáért való, hanem erkölcsi célt szolgál. Ha a liberális demokrácia közjogi rendje erkölcsi célt szolgál – első közelítésben azt az erkölcsi célt, hogy a közösségi együttműködés során eleget tegyünk annak az erkölcsi kötelezettségünknek, hogy egymással mint szabad és egyenlő erkölcsi lényekkel bánjunk –, akkor például a törvényhozást köthetik tartalmi elvek, amelyeket az egyenlőség elvét a legjobban érvényesítő procedúrában megszülető döntésekben sem léphet át anélkül, hogy megsértené az erkölcsi célt, amit a procedúra szolgál. Ilyenek a formát valóban abszolutizáló majoritáriusok szerint nem lehetnek: bármi, amire a legitim törvényhozás legitim eljárásban jut, rendben van. Arról, hogy a jogot az erkölcs alrendszerének tekintő, Dworkinhoz hasonló liberálisok felfogása demokratikus-e vagy sem – tekintettel arra, hogy egy demokrácia polgárainak az erkölcsi meggyőződése azokról az elvekről is eltérhetnek, amelyeket alkotmányba szoktak foglalni –, szól elsősorban a konstitucionalisták és majoritáriusok közti vita (lásd például Waldron, 1999).

Szóval, kicsit bonyodalmasabb ez az egész annál, hogysem azt lehetne mondani, hogy a liberalizmus demokráciaképében van valami nyilvánvalóan antidemokratikus vonás. Kicsit olyan ez, mint mikor a nyuszikával az a baj, hogy vagy van rajta sapka, vagy nincs. Akik azt gondolják, hogy a liberális elvek valamiképpen előfeltételként megelőzik a különböző átfogó erkölcsi nézetrendszerek közti demokratikus vitát, azok azért antidemokratikusak, mert ezeket az elveket kivonják a vita alól. Akik viszont beállnak ebbe a vitába, mert azt gondolják, hogy a liberális elveket az erkölcsi igazság megtalá-

lására irányuló vitában kell és lehet megvédeni, azok azért antidemokratikusak, mert azt gondolják, hogy van erkölcsi igazság, és az állam berendezkedésének az a normatív mércéje, hogy megfelel-e ennek az igazságnak.

Hogy mindez releváns-e annak a kérdésnek az eldöntése szempontjából, hogy specifikusan a magyar liberalizmus demokráciaképe antidemokratikus-e, abban nem vagyok biztos. Talán igen. A magyar liberálisok közül nyilván vannak, akik törődnek ezekkel az elméleti vitákkal, mások meg nem. Azt hiszem azonban, hogy Bagi Zsolt valami többet akart mondani annál – a talán plauzibilis, de nehezen igazolható – szociológiai állításnál, hogy a magyar liberálisok általában türelmetlenek a nem liberálisokkal szemben. Ha a türelmetlenség valami módon a liberális elméletből fakad, a lényegéhez tartozik, akkor talán mégis érdemes az elmélet néhány konkrét változatát szemügyre venni. (Az elmélet koherenciára törekvő kifejtései közt aligha van specifikusan magyar változat.)

Az Európára hivatkozás persze üres gesztus, és nyilván nem a jólneveltségre kell apellálni a liberális elvek védelmében. De az is biztos, hogy hasonlóan mellétrafál, aki épp Kis Jánost véli példának arra, hogy a magyar liberálisok nem hajlandók érdemi erkölcsi vitában megvédeni tekinteni a liberális politikai elveket. (Az pedig, hogy az igazolási kísérlet egy lépésben a természetjognál fog kikötni, ezért alig különbözik a liberális elvek pusztá posztulálásától, szintén nem állja meg a helyét – de ez már tényleg túlmegy ennek a cikknek a keretén. Persze egy erkölcsi vitában előbb-utóbb kénytelenek vagyunk kitenni az asztalra azokat az erkölcsi intuíciónkat, amelyek mellett már nem tudunk cirkularitástól mentesen érvelni. Ebben azonban a liberálisok nem különböznek semmilyen más nézet képviselőitől.)

Elégtelen-e a (magyar) liberalizmus demokráciafogalma?

Itt is legalább három kérdés csúszik egymásra. Valóban elégtelen-e az a demokráciafogalom, amit Bagi a magyar liberalizmusnak tulajdonít? (Persze.) Indokolt-e ezt a demokráciafogalmat tulajdonítani a specifikusan magyar liberalizmusnak? (Ki tudja ezt eldönteni?) Ha eltekin-tünk attól a nehézségtől, hogy valószínűleg bajos egy domináns demokráciafelfogást tulajdonítani a sokféle magyar liberálisnak, vannak-e olyan vonások általában a liberális demokráciaképben,

amelyek Bagi kritikáját jogossá teszik? (Talán ez a kérdés érdemli a legtöbb figyelmet.)

Bagi szerint a magyar liberálisok azt gondolják, hogy a liberális köztársaság közjogi rendje konstituálja a demokráciát. Ez talán igaz a magyar liberálisok egy részére, másokra meg biztosan nem. Az intézmények nyilván minden liberális számára fontosak. Kevés egyértelműbb jele van annak, hogy valaki liberális, mint ha a politikai érdeklődésében az intézmények helyes kialakítása nagy súllyal szerepel (például sokkal hajlamosabb jól megszerkesztett intézményekben, mint vezetők karizmájában bízni). Ebben semmi meglepő nincs. Ha az embernek fontos a személyes önrendelkezés, izgatni fogja az a kérdés, hogy a közösség nevében meghozott döntések kikényszeríthetősége mikor igazolható, az erre a kérdésre adott válaszok pedig jelentős részben politikai intézményekről és procedúrákról fognak szólni. Következik-e ebből, hogy aki liberális, annak a demokráciaképe olyan módon redukív kell, hogy legyen, ahogy Bagi leírja?

Egyáltalán nem. Azoknak a liberálisoknak a számára, akik úgy gondolják, hogy a liberális demokrácia erkölcsi célt szolgál – azt a célt, hogy a társadalmi együttműködésben egymással egyenlő erkölcsi lényekhez méltó módon bánjunk –, a demokratikus intézmények természetesen nem önmagukért valók. Ha a liberális elveknek megfelelő közjogi rend nem cél, hanem eszköz – annak az eszköze, hogy a közösség nevében történő döntéshozatal az erkölcsi autonómiánkat és egyenlőségünket a lehető leginkább tiszteletben tartó közösségi önrendelkezésként működjön –, akkor természetesen arról is lehet beszélni, hogy ez a cél mennyiben teljesül, mennyiben nem. És az is lehetséges, hogy nem az intézményrendszer kialakítása az egyetlen tényező, ami ezt befolyásolja.

Azok számára, akik így gondolkodnak, a liberális demokrácia elsődlegesen nem közjogi, hanem erkölcsi képződmény. Az, hogy nincs helye más kényszernek, csak olyannak, ami a szabadságunkból és egyenlőségünkünkől fakadó követelményeknek eleget tevő közösségi önrendelkezésből született, erkölcsi állásfoglalás, ami más, rivális erkölcsi nézetekkel verseng a közösség általi elfogadásért. Liberális demokrácia akkor van, ha az állampolgárok nagy részének a meggyőződésében, attitűdjeiben, közösségi magatartásában, a politikai intézményekkel és szereplőkkel szemben támasztott elvárásaiban ez az

erkölcsi állásfoglalás meghatározóan jelen van, és az intézmények ezért olyanok, amilyenek.

Nem hinném, hogy lehetne olyan demokraciafogalmat alkotni, ami nincs ráutalva az intézményekre. Bagi azt írja: „*A társadalmi tömegnek, amikor közvetlenül nyilvánul meg, nem artikulálatlan üvöltés a hangja: követelésesei vannak. A legfontosabb követelése, hogy ő maga gyakorolja a hatalmat. Én ezt nevezem demokráciának, a tömeg uralmának.*” Ez nagyszerű, de amint a tömeg konkrét kérdésekben döntésre akar jutni, előbb-utóbb elege lesz majd abból, hogy az akaratát valami megafonba kiabáló dühös lényeglátó fogalmazza meg a nevében, és ezen a ponton kezdetét veszi azoknak az intézményeknek a megalkotása, amelyekre majd úgy tekintünk, hogy a bennük meghozott döntések a közösség döntésének számítanak. Enélkül a társadalmi tömeg akaratnyilvánítása csak egész kicsivel lesz differenciáltabb az artikulálatlan üvöltésnél. Nem sok értelme van a közösségi önrendelkezést és a közösségi önrendelkezést szolgáló intézményeket egymással szembeállítani.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Baginak ne lenne sok mindenben igaza.

Ha a liberális demokrácia erkölcsi képződmény, akkor önmagában attól, hogy a korábban leírt körülmények között egyszer sikerült valahogy behekkelni a liberális elveknek megfelelő közjogi rendet Magyarországra, nem volt komolyan várható, hogy liberális demokrácia lesz. Erre legfeljebb halvány esélyt adott a '89-es „refolúció”.

Baginak abban is igaza van, hogy 2006 sorsdöntő pillanataiban a magyar liberálisok többsége nem akart tudni arról, hogy a liberális demokrácia erkölcsi képződmény. Nem ismerték fel, hogy azokban a pillanatokban, amikor talán néhányan úgy vélték, hogy a liberális demokrácia intézményes rendjét védelmezik azokkal szemben, akik a demokrácia erkölcsi rendeltetésével összhangba nem hozható magartatása miatt látták volna szükségesnek az intézményes rendnek megfelelően újraválasztott miniszterelnök távozását, azokban a pillanatokban száll el ennek az intézményes rendnek a maradék hitele, ami miatt esetleg el lehetne hinni, hogy tényleg ezeket az erkölcsi célokat szolgálja. És vele együtt száll el az esély arra, hogy ezt az intézményes rendet meg lehessen védeni azokkal szemben, akik magasról tesznek a liberális demokrácia intézményeire és erkölcsi rendeltetésére egyaránt. (Most már minnek is mutogatnék

vissza az ebben a tárgyban írt akkori kétségbeesett cikkeimre.)

És itt már meg is érkezünk a harmadik fő állításhoz.

Valóban a liberális gondolat szívében kell-e keresni a harmadik köztársaság bukásának okát?

Mára a köztársaság bukásának magyarázata valószínűségi iparágá lett azok körében, akik hajlandók az életükből időt áldozni arra, hogy politikai világunkat értelmezni próbálják. Az iparág eddigi működésének egyik legfontosabb tanulsága szerintem, hogy a monokauzális magyarázatok nem reálisak.

Szóval, a rövid válasz: nem, nem a liberális gondolat szívében rejtőzködő antidemokratikuság ölte meg a liberális köztársaságot. És nem, a liberális köztársaság nem is úgy bukott meg, mint egy szintelen-szagtalan neutrális szabályrendszer, „a közömbösség értelmében vett szabadság” rendje, az érdemi erkölcsi-politikai mecscek jól nevelt lejátzásának kívülről adottnak vélt, merőben formális táncrendje, hanem úgy bukott meg itt nálunk, mint egy valódi és nagyon is ambiciózus erkölcsi vállalkozás, amelyik a vállalásaiból nagyon keveset tudott teljesíteni. Mik voltak ezek a vállalások? Röviden körülbelül ezek: Hogy szabad és egyenlő polgárok önrendelkező közösségeként fogjuk alakítani a közös sorsunkat, és hogy ebből valahogy majd megszületik a közjó, méltányos és emberhez méltó módon fogjuk berendezni az életünket. Nem így lett.

Miért? Ezer oka van, de ezek közül egy sincs a liberális gondolat szívében. Az, hogy néhány döntő pillanatban (például 2006-ban) a magyar liberálisok többsége úgy viselkedett, mintha teljesen megfeledkezett volna arról, hogy mi van a liberális gondolat szívében, az már inkább. És az is, amit Kis János *AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ*-ben leírt: hogy a magyar jobb- és baloldal (ha nem is egyenlő mértékben, de) képtelen volt egymás létét elfogadni, önmagát és ellenfelét a liberális köztársaság eszméjével összeegyeztethető módon értelmezni. Hogy egyik félnek sem sikerült kiállnia a köztársaságot erkölcsi értelemben konstituáló, elvileg közös alapértékek mellett, különösen, amikor a kiálláshoz a saját oldal képviselőitől kellett volna (és kelle-ne most is) megvonni a támogatást. Szög volt a köztársaság koporsójában minden egyes elcsalt közbeszerzés, pártfinanszírozási mutyi, ál-

lami intézménytől induló lánctartozástól tönkremenő kisvállalkozás, a közpénzen helyzetbe hozott haverokról szóló beteg gazdaság, a díszburkolatokra szétlocsolts fejlesztési pénz, az üveges szemmel a kamerába mondott megszámlálhatatlan cinikus mondat. És végül a rengeteg súlyos közpolitikai hiba, a kormányzásban tanúsított nihilizmus, opportunizmus, rövidlátás, önzés, szimpla tudatlanság és ostobaság, ami ezt az országot egy nyomorúságos és elviselhetetlenül igazságtalan helyé tette. Aminek a gyümölcse a katasztrofálisan alacsony szinten befagyott foglalkoztatás, a foglalkoztatás zöméért felelős kisvállalkozási szektor pangása, a masszív képzetlenség és a képzetlenek munkája iránti kereslet hiánya, kombinálva az OECD talán legkirekesztőbb, a foglalkoztathatatlan-ságot újratemelő közoktatási rendszerével, és mindezek nyomában a harmadik világbeli nyomor. Ennek szerintem ismét csak nagyon kevés köze van a liberális gondolat szívéhez, hacsak nem gondoljuk a liberális eszme szívtájékához tartozónak azt a végzetes téveszmét, hogy egy szanaszét szakított, boldogtalan társadalomban liberális köztársaságot lehetne építeni.

Irodalom

- Dworkin, Ronald, 1977: *TAKING RIGHTS SERIOUSLY*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald, 1986: *LAW'S EMPIRE*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald, 1996: *OBJECTIVITY AND TRUTH, YOU'D BETTER BELIEVE IT*. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 25, No. 2, pp. 87–139.
- Kis János, 2012: *STATE NEUTRALITY*. = Michael Rosenfeld–András Sajó (eds.): *THE OXFORD HANDBOOK OF CONSTITUTIONAL COMPARATIVE LAW*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John, 1985: *JUSTICE AS FAIRNESS, POLITICAL, NOT METAPHYSICAL*. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 14, No. 3, pp. 223–251.
- Rawls, John, 1993: *POLITICAL LIBERALISM*. New York: Columbia University Press.
- Rorty, Richard, 1991: *THE PRIORITY OF DEMOCRACY TO PHILOSOPHY*. = *OBJECTIVITY, REALISM AND TRUTH: PHILOSOPHICAL PAPERS*, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waldron, Jeremy, 1999: *LAW AND DISAGREEMENT*. New York: Oxford University Press.

Rauschenberger Péter